

Насильство в сім'ї: спільна проблема

19–20 жовтня 1999 р. у Національній юридичній академії України імені Ярослава Мудрого відбувся міжнародний семінар “Насильство в сім'ї: спільні проблеми”, в якому взяли участь фахівці із США, науковці Харкова, працівники прокуратури, міліції, освіти, соціальні працівники.

У своїй доповіді віце-президент Академії правових наук України, академік Ю. Грошевий звернув увагу присутніх на те, що сьогодні в багатьох країнах питання насильства в сім'ї стали чи не найактуальнішими. Їх широкий аналіз розпочався, мабуть, після 1948 р., коли Загальна декларація прав людини проголосила право людини на життя, особисту недоторканність, заборону насильства, у тому числі сімейного. Ці установлення були розвинуті в рішеннях і резолюціях Генеральної Асамблеї, конгресів ООН, знайшли відображення в Конституції України. Ще в 1980 р. Президією Верховної Ради України була ратифікована Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації жінок. Здійснено і багато практичних заходів: підготовлений проект Закону України про сімейне насильство (до речі, вченими Національної юридичної академії та Академії правових наук України підготовлений збірник “Проблеми насильства в сім'ї: правові та соціальні аспекти”. — Харків: Право, 1999), у Києві заснований Всеукраїнський комітет захисту дітей, там же пройшла конференція з питань тортур щодо дітей в школах та сім'ях, правоохоронні органи та різні соціальні інститути активно працюють над проблемою дітей з неблагополучних сімей. Зіграла позитивну роль і книга для школярів про їх права з адресами, куди вони можуть звернутися в разі їх порушення.

Виконавчий директор громадської організації “Жінки допомагають жінкам” Е. МакДоналд визначила мету своєї організації як допомогу жінці в прийнятті рішення щодо сімейного насильства. Організація діє в рамках “Програми навчання по попередженню насильства в сім'ї”, яка спонсорується на державному рівні. Ця програма розрахована на три етапи. Перший етап — попередня оцінка ситуації, зустрічі з представниками всіх секторів, що займаються цим питанням (муніципальні, правові, громадські жіночі організації, поліція, соціальна служба, медичні установи, різноманітні кризові центри та притулки). Другий етап — робота експертів, вироблення моделі всебічного підходу до розв'язання цієї проблеми. Третій етап — аналіз результатів проведеної роботи та обговорення подальших дій. На жаль, підкреслила доповідачка, реалізація програми зазнає певних труднощів. Аналіз роботи суддів у США показав, що майже 50 % справ, над якими вони працюють, — це справи, пов'язані з насильством у сім'ї. В той же час судді невдоволені тим, як ці справи вирішуються в судах. Виявилось, що судді не мають достатніх соціальних знань з питань сімейного насильства. Шляхом самопідготовки та організації семінарів і конференцій проблема недостатніх знань була розв'язана. Таким чином, з фахівців, представників різних секторів склалася координаційна рада, до якої увійшли люди, що можуть вирішувати проблеми завдяки своїй посаді (начальник відділів поліції, прокурори, судді, священнослужителі, медики). Робота ради одержала достатнє висвітлення у засобах масової інформації, за результатами діяльності ради була проведена конференція, внаслідок чого її робота ще більше активізувалася. Фахівці розподілилися на п'ять груп — правоохоронна, суддівська, медична, освітньо-навчальна, програмна. Ці групи працюють не ізольовано, часто люди з однієї групи беруть участь у розробленні та реалізації програм іншої або

постійно працюють у двох комісіях, що дає позитивний результат. Згодом фахівці вийшли за межі активної співпраці з правоохоронною системою, залучаючи до роботи адвокатів, радників та ін. Далі доповідачка звернула увагу присутніх на одну цікаву деталь: всі, хто співпрацював, почали краще розуміти сутність своєї конкретної справи по розв'язанню проблем насильства в сім'ї — разом зі знанням прийшло більш глибоке розуміння, на якісно вищому рівні. І тепер, коли фахівець виїжджає на місце, де було вчинено злочин, пов'язаний з домашнім насильством, всі вже знають, що їм потрібно робити. Після того, як були об'єднані зусилля, різко скоротилися злочини в сім'ї.

У доповіді завідувача кафедри кримінології та виправно-трудового права НЮА України професора **В. Голіни** підкреслено, що теоретичне осмислення сімейного насильства, розроблення відповідного законодавства і прикладних програм його втілення в життя є надзвичайно актуальним для сучасного українського суспільства. Насильство в сім'ї — це те шкідливе явище, яке трансформується в девіантну поведінку у підлітків, злочини неповнолітніх, молодих жінок, насильницькі злочини, вандалізм. У зв'язку з цим необхідно вирішити три важливі завдання: 1) суспільна актуалізація проблеми насильства в сім'ї; 2) прийняття законодавства з сімейного насильства; 3) організація в країні сприятливих умов його реалізації. Суспільна актуалізація насильства в сім'ї означає зміну офіційного ставлення до нього суспільства і держави. Передумовами її є делатентизація сімейного насильства, зміни суспільної думки, офіційна статистика. Певний досвід в цьому країна вже має. У багатьох країнах світу прийнято законодавство про попередження насильства в сім'ї (США, Англія, Аргентина, Індія, Перу, Еквадор та ін.). Доповідач зосередив увагу учасників семінару на основних положеннях майбутнього Закону України “Про попередження насильства в сім'ї”: поняття сімейного насильства, яке містить у собі фізичну, сексуальну, психічну та емоційну шкоду, завдану потерпілому, мета попередження; структура загальних і спеціалізованих органів з боротьби і попередження сімейного насильства; регламентація відповідних попереджувальних заходів; витоки і види забезпечення, контроль за попереджувальною діяльністю.

Перший заступник окружного прокурора округу Гамільтон, Цінцінаті, штат Огайо **Памела Сієрз** відзначила, що в Штатах існує закон про запобігання домашньому насильству, який має різноманітні форми застосування відповідних положень, але він використовується по-різному. Закон штату Огайо забороняє свідоме спричинення або спробу спричинення фізичного насильства в сім'ї або одному із членів сім'ї, у ньому також міститься положення, що стосується погрози на адресу одного із членів сім'ї. Доповідачка поділилася досвідом своєї діяльності щодо підготовки і поліцейських, і своїх колег з прокурорської служби, а також представників громадських організацій. Один з найбільш цікавих і важливих моментів, на який вона звернула увагу присутніх, полягає в тому, чи є насильство у сім'ї проблемою соціальною або проблемою правоохоронних органів. Вона підтримує другу точку зору: ця проблема має знайти своє відображення в процесі підготовки і поліцейських, і співробітників прокуратури. А коли вони працюють з громадськими організаціями, то роблять акцент на тому, що правоохоронні органи, поліція, прокуратура не можуть самотійно розв'язати цю проблему. Остання є також частково громадською проблемою, і представники обшин повинні створити всі можливості для її розв'язання. Доповідачка навела цікаві дані про те, що приблизно 50 % усіх людей, які були покарані за різні злочини (проституцію, вживання наркотиків, керування автомобілем у нетверезому стані, напад на поліцейських), мають власну історію насильства у своїх сім'ях. Тому, прагнучи додержуватися законів, ми тим самим запобігаємо майбутньому злочину.

Офіцер поліції, інструктор поліцейських з питань насильства в сім'ї, викладач університету Цінциннаті, США **Джим Браун** поділився досвідом розв'язання проблем насильства в сім'ї. Одним з його обов'язків у поліцейській академії є навчання поліцейських всьому, що має відношення до насильства в сім'ї. Поліцейські звикли вважати, що являють собою могутню, міцну зброю контролю, людей, які можуть здійснювати контроль, карати осіб та відправляти їх у в'язницю. Однак що стосується проблеми насильства в сім'ї, то протягом 70–80-х років у поліцейських не було повноважень для розв'язання проблем, що виникають. З початку 90-х років ситуація змінилася: згідно з законом поліцейські одержали не просто право, а наказ на арешт людей — винуватців насильства у сім'ї. Але це право можна розцінювати як тільки тимчасове розв'язання проблеми, тому що людина, яка вчиняє насильство в сім'ї, навіть якщо вона сьогодні заарештована і залишила свій будинок, часто повертається туди знову, буквально наступного дня, тим більше, що до суду для розглядання справи (це, звичайно, відбувається через тиждень після чергового конфлікту сім'ї) жертва насильства так і не з'являється. Відповідно до присяги, яку поліцейські складають, їх завдання — захистити людей та дати їм можливість реалізувати свої права. Таким чином, коли ви не є частиною розв'язання проблеми, ви стаєте частиною цієї проблеми. І це все знову повертається до проблеми контролю та управління. Зараз ми прагнемо того, щоб створити цілу мережу, яка могла б сприяти тому, що насильство в сім'ї врешті-решт буде засуджено. Ми звернулися до кожного поліцейського з проханням не розглядати випадки насильства в сім'ї як другорядні, а надавати йому значення вбивства людини.

Психолог, співдиректор програми “Насильство в сім'ї” **Джодін Гранді** (США) звернула увагу присутніх на те, що проблема насильства в сім'ї — це проблема багатьох

століть. Лише починаючи з 70-х років нашого століття жителі Америки стали пильніше досліджувати проблему насильства в сім'ї. У 1978 р. було прийнято закон “Про боротьбу з насильством у сім'ї штату Огайо”. В усіх штатах Америки почали відкриватися притулки для жінок — жертв сімейного насильства. На початку 80-х років доповідачка працювала в одному з таких притулків. У процесі роботи вона та її співпрацівники зрозуміли, що об'єктом піклування повинні бути не тільки жінки, а й діти. Спочатку вони називали себе громадськими адвокатами, тобто помічниками тих людей, що були пов'язані з роботою правоохоронних органів, але ця спільна робота не дуже їм подобалася, бо не було чіткого уявлення про те, як правоохоронні органи підтримають їх у вирішенні проблеми насильства жінок у сім'ї. Допомогати жертвам насильства треба так, щоб вони мали можливість одержати і прийняти цю допомогу. З цього приводу нещодавно у США виник рух, який можна назвати національним рухом щодо запобігання домашнього насильства. Доповідачка відзначила, що в своїй практиці вона зустрічалася з жертвами домашнього насильства в сім'ях, які мали багато грошей і які їх не мали. Але в усіх сім'ях жертви насильства зазнають на собі знущання і відчувають одні й ті ж почуття. Дорослі жертви домашнього насильства часто погано почувають себе психологічно, тому що у них значно знижена самооцінка. Вони залякані і звичайно дуже бояться фізичного насильства, а також часто соромляться такого ставлення партнерів до себе — це викликає у них депресію, суїцидальний синдром. Далі доповідачка зосередила свою увагу на проблемах дітей, які також часто переносять фізичне насильство, внаслідок чого дитина стає калікою, хворою. Все це відбувається через стресову атмосферу в сім'ї. Насильство негативно впливає на психіку дитини. Статистика свідчить, що діти, які були жертвами насильства в сім'ї, ставши дорослими,

вчиняють подібне насильство в своїх сім'ях. Такі діти тяжко переносять проблеми соціального і емоціонального характеру, вони слабкі, повільніше розвиваються ментально і фізично, ніж їх ровесники, а також мають низьку самооцінку.

Завідувачка кафедри психології ХГП “Національна українська академія” професор **І. Головнєва** розглянула проблему внутрішньосімейної агресії як наслідок статево-рольового конфлікту, який відбувається в сім'ї в результаті зміни рольових відносин чоловіка і жінки. Чоловік у масштабах соціуму втрачає традиційну роль “добувача”, професійна конкуренція проникає у сім'ю, виникає сім'я з двома кар'єрами. Коли жінка бере на себе в сім'ї ті функції, які традиційно вважалися суто чоловічими сімейними ролями, то зміни повинні торкнутися і функцій чоловіка. Через це в сім'ї відбувається статево-рольовий конфлікт. А будь-який конфлікт підвищує рівень агресивності міжособистісних стосунків і врешті-решт може призвести до насильства. Рольові конфлікти часто відбуваються в формі вербального насильства, що менш помітно порівняно з фізичним, але породжує не менш серйозні наслідки для стабільності сім'ї та психологічного і фізичного здоров'я партнерів. Другою особливістю цих конфліктів є те, що як “агресор” тут часто виступає жінка. Її дратує чоловік у ролі нахлібника. Ця ситуація є особливо характерною для традиційно орієнтованих жінок, які сприймають та оцінюють чоловіка передусім як “добувача”. Реакції на цю ситуацію відбуваються у спектрі від вербальної агресії до пошуку “справжнього чоловіка” деінде. Доповідачка відзначає, що ареною боротьби стала і сім'я, де апробуються моделі стосунків, засновані на мінливості статевих ролей. Війни без агресії не буває, але, на жаль, поширення різноманітних форм агресивної поведінки всередині сім'ї набуває широкомасштабного характеру.

Харківського медичного університету, кандидат медичних наук **Г. Золотарьов** відзначив складність розв'язання проблеми насильства в сім'ї, яка визначається делікатністю сфери вивчення. Внутрішні сімейні стосунки являють собою “табу” для офіційного втручання, з яким саме і мають справу юристи. Учасники внутрісімейного конфлікту часто оцінюють його продовження як найменше зло стосовно втручання правоохоронних органів. Тут психіатр перебуває в кращому становищі і часто залучається пацієнтами до розв'язання проблем анонімно. Доповідач використав дані, одержані в результаті психотерапевтичної патології, саме тоді агресія стосовно рідних і оточуючих або мазохістське провокування агресії близьких є симптомом психічного розладу. Відповідно до напрямку насильства в сім'ї можна виділити такі варіанти: насильство батьків над дітьми; насильство подружжя або коханців; насильство дітей стосовно один одного; насильство над родичами похилого віку. Психологічні мотиви насильства в сім'ї також можна умовно поділити на культуральні, соціально-психологічні, патопсихологічні, сексуальні. Згідно з теорією акцептуальної особистості доповідач вивів типовий психологічний профіль жертви сімейного насильства і “сімейного агресора”, акцентуючи увагу на тому, що жертви насильства демонструють психастенічний або гіпотимний склад особи, який може бути як наслідком насильства в дитинстві, так і віктимним чинником, провокуючим близьких на насильство. Основою віктимної поведінки жертви при насильстві в сім'ї є розвиток специфічного амбівалентного ставлення до родича, який чинить насильство, формування у жертви впевненості у праві “агресора” на насильство. Цей феномен потребує обов'язкової сімейної психотерапії.

Начальник управління з соціальних питань Харківської міської ради, кандидат соціологічних наук **С. Горбунова-Рубан** виступила з доповіддю “Вплив низького рівня життя на зростання насильства в сім’ї”. Наведений нею матеріал свідчить про те, що за останні десять років рівень життя громадян України різко знизився (від 7 % у 1987 р. до 78 % у 1997 р.). Крім цього, спостерігається тенденція до послідовного зростання кількості малозабезпечених сімей. Усе це негативно впливає на сім’ю. Матеріальна незабезпеченість її членів постійно тримає людей у стресовому стані. На фоні цього явища виникають послаблення в психічному стані громадян, які супроводжуються агресією чи депресивними проявами. У цій ситуації особливу увагу викликають сім’ї з дітьми, в яких діти стають жертвами обставин, що склалися. Існує декілька моделей поведінки членів сімей: пасивна поведінка, яка приводить до катастрофічного поринання у злидні, очікування від когось невідомого допомоги, наявності асоціальних форм поведінки; агресивна поведінка членів сім’ї, які шукають винного в їх становищі і теж очікують на допомогу від когось невідомого; активна поведінка, спрямована на пошуки нових можливостей, надія тільки на самих себе. В сім’ях, стосунки в яких розвиваються згідно з першими двома моделями, як правило, виникають конфліктні ситуації, в основі яких лежить асоціальна поведінка (жебраківання, алкоголізм, токсикоманія) чи агресія. Все це поширюється не тільки на дорослих членів сім’ї, а й на дітей. Результатом насильства в сім’ї з низьким рівнем життя стають асоціальні явища, масштаби яких досягають загальнодержавних. Маються на увазі жебраківання і бродяжництво серед дітей, зростання кількості неблагополучних сімей, збільшення кількості дітей, яких залишають при народженні молоді жінки (навіть неповнолітні) та сімейні пари, які вже мають декількох дітей. Низький рівень життя не дає можливості поліпшувати

культурний рівень сім'ї. Відсутність книжок, часто телевізора, моральне падіння дорослих членів сім'ї створюють обстановку бездуховності та відчаю, що в свою чергу супроводжується агресією та насильством у сім'ї.

Аспірантка кафедри практичної психології біологічного факультету Харківського національного університету **О. Кочемировська** зазначила, що підлітки — одна з найбільш вразливих верств населення, з точки зору як можливості стати жертвами насильницьких дій, так і актуалізації цих дій самими підлітками. Нестійкість емоційної сфери, несформована ціннісна система, схильність до копіювання “справжньої дорослої поведінки”, потреба у самоутвердженні поєднані з негативним соціальним типом сучасної України. Проведене в школах Харкова дослідження показало, що обстежені (це представники так званих “благополучних сімей”) не характеризуються ні асоціальною, ні делінквентною поведінкою, мають досить високий рівень інтелектуального розвитку. Дослідження виявило вікові особливості психосемантичної структури переживання насильства у молодших підлітків, дозволило здійснити психосемантичну класифікацію різноманітних форм насильства щодо них та виявити вікову динаміку змін у психосемантичній структурі переживання.

Президент Харківської міської жіночої громадської організації “Надія”, директор “Кризового центру” для жінок **О. Ковтун** розповіла про діяльність “Кризового центру” для жінок, який було створено у січні 1998 р. за ініціативою “Надії” та підтримки Харківського міського жіночого фонду і Центру східної медицини. Мета “Кризового центру” — надання психологічної, медичної та юридичної допомоги жінкам, що її потребують. Тут жінкам надаються консультації, проводяться лекції лікарів, психологів, юристів, тренінги з безконфліктного спілкування, жіночого лідерства, прав жінок, поведінки у критичних обставинах, здорового способу життя та попередження

насильства, працюють групи підтримки жінок, захищаються права жінок у судах. Усі послуги надаються кваліфікованими фахівцями безкоштовно. За час існування до центру за допомогою звернулося близько 500 жінок. За результатами аналізу звернень були виявлені головні причини виникнення кризових ситуацій у жінок, найголовнішими з них виявилися конфлікти в сім'ї. Більшість жінок, які потерпають від насильства в сім'ї, перебувають у стані відчаю, розгубленості, депресії, невпевненості у собі та у майбутньому, вони відчувають жах за себе та за своїх дітей.

Завідувач кафедри соціології та політології НЮА України, професор **Н. Осипова** підбила підсумки семінару, проаналізувала роботу, зазначивши, що фахівці Харкова і Цінцінатті мають схожі погляди на розв'язання проблеми насильства в сім'ї. Реалізація комплексного підходу до розв'язання цієї проблеми безумовно потребує створення в Харкові координаційної ради (комітету) з чотирьох-п'яти напрямків, що мають забезпечити зміну громадської свідомості щодо припинення та попередження насильства, роботу груп міліції, судів, жіночих організацій, медичних працівників та створення відповідного законодавства.

Матеріал підготувала

доктор філософських наук, професор,

завідувач кафедри соціології та політології

НЮА України **Н. Осипова**

ПРОБЛЕМИ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СІМЕЙНИХ СТОСУНКАХ В УКРАЇНІ ТА ДОСВІД США

20 жовтня 1999 р. в Харкові у приміщенні Президії Академії правових наук України відбувся “круглий стіл” “Проблеми законодавчого регулювання правопорушень у сімейних стосунках в Україні та досвід США”. “Круглий стіл” був проведений Академією правових наук України, лабораторією вдосконалення правового становища жінок АПрН України при підтримці міжнародної асоціації міст-побратимів Цінцінатті-Харків. У роботі семінару взяли участь представники Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого,